

A rövid történet varázsa

Miloš I. Bandić

A z olvasó valaha órákat és napokat tölthetett el kényelmes karosszékben, könyvvel a kezében s egy kis halom könyvvel maga mellett, közben teázva vagy kávézva, remegő fényt és meleget árasztó kandallónál, míg odakint lassan, de állhatatosan hullott a hó, vagy eső ömlött végig az ablakokon. Ma ez lehetetlen. Nem azért, mert nincs (esetleg valóban nincs) kényelem – fotój, támlásszék, ódon kandalló, nem is azért, mert az ember ellustult és szellemileg tespedtté vált, azért sem, mert már nem ismeri fel és nem értékeli a jó könyv szépségeit és gazdagságát. Hát akkor miért?

Az okokat ismerjük: ma gyorsabban, viharosabban, ziláltabban, nyaktörőbben élünk, mint, tegyük fel, valaha is éltek; keresünk, és keres, izgat bennünket egy egész sor külső, káprázatos és csélcsep, fényűző, bolondos, elkerülhetetlen, időtöltő szenzáció. Mozik, színházak, hangversenyek csábítanak, sportpályák vonzanak, filmújságok, sztripek, szórakoztató lapok és zuglapok, magazinok, füzetes regények, a napi- és hetilapok vidám, tanulságos, érdekes és egyéb melléklettel bolondítanak és szórakoztatnak bennünket. A tudás felaprózódik, leegyszerűsödik, tönkremegy, s könnyen emészthető (és, persze, egyben igen csalfa) pilulákban osztogatják. S ki törődik majd a vastag regényekkel és néhánykötetes hőskölteleményekkel, amelyek kötetenként több ezer oldalt tartalmaznak – kit érdekelnek, ki olvassa őket? Arra is hajlamosak vagyunk, hogy lemondón vállat vonjunk: így van ez – mondják ilyenkor – modern idők...

A szerb eredetiben „kratka priča” van. Ez az angol „short story” megfelelője. A magyar irodalomelmélet egyébként is szegényes, s a modern műfajokra vonatkozó kifejezésekben szűkölködő terminológiájából hiányzik az elnevezés. Csupán Benedek Marcell Irodalmi Lexikonában (Győző Andor kiadása, Budapest, 1927) találtuk meg a „short story” címszó alatt a „rövid történet” kifejezést, de nem mint a műfaj nevét, csupán az angol elnevezés fordítását. (A ford. megj.)

Evvél, természetesen, nem mondtuk azt, hogy ez általános érvényű, kétségbevonhatatlan igazság. Az alkalmazkodás ősi és mindenütt jelenlévő emberi tulajdonság; az ilyen és hasonló törvényekhez és okokhoz alkalmazkodik az irodalom és alkalmazkodnak a művészek is. Leszoktunk tehát arról, hogy napról napra, kényelmesen, elmélyedve, aprólékosan, békés délutánokon és az éjszaka csöndjében barátkozunk könyvekkel; meguntuk, torkig vagyunk már avval, hogy mozdulatlanul üldögéljünk vastag, terjedelmes könyvekkel kezünkben. Rendben van, nem ez a baj. Találunk pótlást: gyors, elviselhető, szűkszavú, egyszerű olvasmányokat. És így jött divatba, többek között, így lett modern, népszerű és szükséges a rövid történet.

Azt mégsem mondhatnánk, hogy a rövid történet csak a mi korunk terméke. Bizonyosan voltak rövid történetek azelőtt is: Aesopus állatmeséi is részben azok; aztán Boccaccio novellái a Dekameronban stb. De itt a kérdések újabb láncolata jelenik meg: novella vagy rövid történet, vagy csak történet, vagy elbeszélés...? Mit akarunk tulajdonképpen? — Habár az irodalmi műfajok mai szövevényében eléggé nehéz és hálátlan feladat a csoportosítás és felosztás, bizonyos határköveket és sajátosságokat meg kell jelölnünk. A novella, mai értelmében, rövid elbeszélő írásmű, főleg derűs, könnyed, szórakoztató jelleggel. A rövid történet vagy csak történet, olyan prózai szöveg, amelyben egyszerű, élénk és tömör mesével egy figyelemreméltó eseményt vagy az eseménnyel kapcsolatos emberi történetet és sorsot mond el az író. Az elbeszélés pedig cselekvésben és fejlődésben adja a jellemeket, az események nem függenek egyetlen kivételes pillanattól, amelyről szó van, hanem a múlthoz kapcsolódnak, s magukban hordozzák a jövő képét.

A rövid történet olyan irodalmi műfaj, írja Edgar Allan Poe, amelyben a szerző „összpontosított figyelemmel kigondol egy egészet vagy egységes hatást, amelyet nyújtani akar, s ebben olyan eseményeket talál — úgy állítja őket össze —, hogy a lehető legnagyobb segítséget nyújtsák neki az elképzelt hatás elérésében”.

Edgar Allan Poe szavaiból az tűnhetne ki, hogy a hatás (ő ezt a szót alá is húzta) az alapvető és legfontosabb a történetben. Ha az ő munkásságának megvilágításában nézzük, ez az álláspont helytálló. De nem lehet és nem is kell általánosítanunk. Hatást nem csupán a szörnyűségek, félelem, szenvedés, gyilkosság és zűrzavaros látomások, nyaktörő kalandok és édes-késen kesernyés lírizmus légköre és képe idéz elő, hanem a legtisztább és legkeresetlenebb egyszerűség is. Az egyszerűség a legkifejezőbb és legjelentősebb (irodalmi) hatások közé tartozik.

És most itt vagyunk, a rövid történet birodalmának kapuja előtt. Guy de Maupassant egy egész sereg rövid történetet írt egyedülálló éleselméjűséggel és szellemmel; vidám és szomorú, szomorúan vidám, bölcsességgel és élethűséggel átszőtt, emberi jószívűségükben feledhetetlen történeteket írt Anton Pavlovics Csehov, aki E. A. Poe mellett a világradalomban a rövid történet egyik legsajátságosabb képviselője; tréfálkozva, meghatón, érzelmesen, megrázón írta őket O'Henry amerikai elbeszélő. Így került a rövid történet a modern irodalomba. Edgar Allan Poe a felbomlott idegek elferdült, réműletes vízióit adta; James Joyce írta az „Evelin” című történetet, egy rövid, ragyogó tanulmányt a határozatlanságról, elfojtott rettegésről, egy fiú és egy leány elválásáról, egy sejtelmet a végtelen, bizonytalan magányról és tespedtségről, amely a világ minden reményének és kesergő szerelmének a temetője.

A rövid történet lehetőségei rendkívül nagyok — minden attól függ, milyen kezekben, kinek a kezében van az anyag; az egyik író banális, émelygős tárcanovellát ír, a másik, ugyanarra a témára, izgató, leverő drámát

az emberek között élő emberről és az emberekről a világ szeszélyes örvényében. A rövid történet egyik alapvető erénye: tárgyának, témájának, tartalmának szokatlansága, erőteljes, megragadó volta. Minél több cselekményt, történést, feszültséget, izgalmat! El tudja-e felejteni az, aki akár csak egyszer is olvasta O'Henry történetét, „A bölcs ajándékát”, arról a fiatal asszonyról, aki levágta és eladta a haját, hogy ajándékot vegyen a férjének, s evvel megörvendeztesse, és a férjről, aki... emlékeznek, úgye? Vagy Csehov történetét a nagybögőről; vagy Marek Hlaszkonak, a mai lengyel elbeszélőnek „Gyövnörű lány” és „A legszentebb szavak a világon” című írásait és annyi mást?

Ernest Hemingway egyes rövid történetei jelentősek és érdekesek, mi több, talán még érdekesebbek egyes híres és ünnevelt regényeinél is. „A hegyek olyanok, mint a fehér elefántok” című története, amely egyike Hemingway legjellegzetesebb alkotásainak ebben a műfajban, a környezet légkörét, éles vonalakkal megrajzolt személyeket és metsző, mértéktartó és magvas drámaiságában rejtett lírai és pszichológiai értelmet tartalmaz. Egy férfi és egy nő egy kis spanyol vasútállomáson vonatra vár a forró, száraz, déli napon; gondok emésztik őket, kellemetlenségeik vannak, sajnálják és bátorítják egymást; isznak; aztán belátják nyugtalanságuk, bolyongásaik és határozatlan igyekezetük, utazáson és távoli, ismeretlen városok szállodáiban eltöltött napjaik és éjszakáik jelentéktelenségét és hiábavalóságát, úgy döntenek, hogy teljesen átadják magukat a bizonytalanságnak, mindennek, ami velük történhet, s ettől valamennyire megkönnyebbülnek; nemsokára megérkezik a vonat, már ismét mosolyognak egymásra, s zaklatottságuk egyelőre feloldódik az új városokban, szállodákban, éttermekben, távol a sivár, hosszú, a perzselő napon nagy, fehér elefántok háttára hasonlító hegyek közötti állomástól. A modern ember lázas odyszeájának egyik változata ez, egy a sok közül. Elmegyünk, hogy felejtünk, hogy elfelejtsenek bennünket, s mi is másokat. Ha elmehetünk. Egy egész dráma néhány oldalon, néhány majdnem egészen egyszerű szóban és tényben.

S ebben van a rövid történet egyik lényeges sajátossága: a cselekmény egysége, arányossága és szigorú leszűkítése, a legnélkülözhetlenebb és találó szavak kiválasztása és felmérése. Edgar Allan Poe erről a következőket mondja: „Az egész írásműben (történetben) ne legyen egyetlen szó sem, amelynek közvetlen vagy közvetett rendeltetése nincs kapcsolatban egy előre kidolgozott tervvel”. A. P. Csehov hasonló követelményeket támaszt, de még félreérthetlenebbül, határozottabban és szabatosabban: „Egyáltalán nem szabad semmi feleslegesnek lennie. Irgalmatlanul ki kell dobni mindent, ami nem vonatkozik közvetlenül az elbeszélésre. Ha az első részben említés történik arról, hogy a falon egy puska lóg, annak a második részben feltétlenül el kell sülnie. Ha nem, felesleges ott lógnia”. Következésképpen: a rövid történet (akárcsak az elbeszélés) biztos kezdet, a legmagasabb foku mesterségbeli és művészi tudást követeli. A regény az író erejének tükré; a történet az írónak az összhang, részlet, a kicsiszolt szó iránti fogékonyságáról tanúskodik. A rövid történet varázsa abban van, hogy szellemi éhségünket az élet, az akció, a filozófia, a költészet sűrített, válogatott kivonatóval elégíti ki, s az olvasót egyszerre szórakoztatja és nemesíti avval, hogy mindennapunk észrevétlen és jelentéktelen apróságában felfedezi az emberi lét értelmét és nagyságát, mértékkel és előkelően alkalmazott pátozzsal, tragikummal és iróniával rámutat az emberi hiúság múlandóságának megnyilatkozására a nagy eseményekben.

Mi azonban távol állunk attól a gondolattól, hogy a rövid történetből divatot csináljunk vagy bűvös jelenséggé kiáltunk ki. „Semmittevésből és tudálékosságból származik az a vállalkozás, hogy valamiféle elvi rangsort teremtenek a művészi alkotások világában”, írja Thomas Mann egyik esszé-

jében. A kritika az irodalmi művek emberi és művészi tartalmát kutatja, tárgyalja, s nem meddő felosztásokról beszél. A rövid történetről azért kell szólnunk, mert a szerteágazó, sokrétű, nehezebb irodalmi szövegekhez vezető úton bizonyos értelemben közeledést, lépcsőfokot jelent. A mai olvasót, akit kétvállra fektettek az ijesztő és felesleges satellit-csodák és technikai újítások, amelyek a szellemi munka elkerülését és a szájba repülő sültgallamb minden erőfeszítést és verejtékhullatást kizáró élvezetét ígérik, ismét rá kell szoktatni, hogy higgadtan tanulmányozza a könyveket, hogy rendszeresen olvasson, és humanista műveltséget szerezzon. A rövid történet, természetesen a jó rövid történet, elképzelhetetlenül nagymértékben hozzájárulhat és segíthet ebben.

Mai irodalmunknak kitűnő elbeszélői vannak, de nincs elegendő jó rövid történetünk. Egy ideig még a tágasabb értelemben vett elbeszélés válságáról is beszéltünk, mert szinte teljesen eltűnt irodalmunk berkeiből, s átadta helyét és terét a regény értékben eltérő és egyenetlen termelésének: a regény könnyelműen felfogott konjunktúrájának és kommercializálódásának. Prózában nálunk az elbeszélésnek vannak a legerősebb hagyományai, s ezeket most fel kell újítania és igazolnia. Az úgynevezett kísérletek, absztrakciók, a nehézkes, valóságtól elvonatkoztatott, száraz lélektani elemzések (ami most nálunk túlnyomó mértékben napirenden van) lehetetlenné teszik a bizalmasabb, közvetlenebb kapcsolatok felállítását az élettel és problémákkal, amelyek ma szorongatják és kínozzák az embert. A rövid történet nem tűri az elnyújtott és önkényes absztrakciókat, se az irodalom és élet megszerkesztettségének és éretlenségének mesterséges ködét, hanem világosan látó, átható tekintetet és érthető, tiszta szót követel az írótól. Talán éppen ebben van a rövid történet vonzóereje és egyszerű szépsége, hogy igénytelen eljárással és szerény, csekély eszközökkel egy pillanat alatt igazán és áldásosan ragyogja be az élet mindkét arcát és létünk fényes és sötét óráit...

Tomán László fordítása

